

طراحی و تبیین الگوی سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس

علی عابدینی^{*۱}
حسن زارعی متین^۲
اسداله کردنائیج^۳
حسین عابدینی^۴

چکیده

هدف: شهید خود بزرگ‌ترین سرمایه اجتماعی کشورمان بوده‌اند و از طرفی فرماندهان شهید نیز که این سرمایه‌های اجتماعی را رهبری می‌کرده‌اند نظرات ارزشمند خود را در وصایای خویش به یادگار گذاشته‌اند. هدف از این مقاله تبیین الگوی سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس می‌باشد.

روش‌شناسی پژوهش: در بررسی اسنادی، وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس شامل ۳۶ وصیت‌نامه بررسی و سعی بر توصیف کیفی محتوای مفاهیم، شده است. پس از کدگذاری وصیت‌نامه‌ها و با استفاده از روش نظریه‌پردازی داده بنیاد، الگوی مورد نظر طراحی گردید.

یافته‌ها: در شرایط علی مفاهیمی مانند امیدواری به خداوند، هدف‌دار بودن، دفاع از وطن و در شرایط پیش برنده مفاهیمی مانند احساس دین به انقلاب، تبلیغات منفی دشمنان، جنگ دشمنان با نظام، و در شرایط بازدارنده نیز فردگرایی، ناکارآمدی ارتباطی و نداشتن هدف جمعی قرار دارند که در انتخاب راهبردها تأثیر می‌گذارند. پدیده محوری، حضور و مشارکت داوطلبانه مردم در بزنگاه‌های کشور است. راهبردهای سرمایه اجتماعی را نیز راهبردهای عینی و ذهنی تشکیل می‌دهند. این راهبردها منجر به نتایجی شده که پیامدهای فردی همچون سکون و آرامش، لذت روحی و معنوی و پیامدهای جمعی همچون اشاعه فرهنگ غنی اسلامی در جهان و الگو شدن برای دنیا و آزادی و حمایت مستضعفین را شامل می‌شود.

نتیجه‌گیری: نکته قابل‌توجه در مدل تحقیق این است که بیشترین حجم وصایای فرماندهان شهید مربوط به راهبردهاست. از این رو مسئولان فرهنگی کشور باید سعی در اجرایی کردن این راهبردها داشته باشند.

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی، فرماندهان شهید، وصیت‌نامه، دفاع مقدس، نظریه داده بنیاد

Email: abediny@modares.ac.ir

۱- دانشجوی دکتری مدیریت استراتژیک، گروه مدیریت بازرگانی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران

Email: matin@ut.ac.ir

۲- استاد گروه مدیریت دولتی، دانشگاه تهران، پردیس فارابی، قم، ایران

Email: naejj@modares.ac.ir

۳- استاد گروه مدیریت و اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

Email: h_abedini829@yahoo.com

۴- کارشناسی‌ارشد فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه قم، ایران

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۲/۱۹

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۵/۱۴

مقدمه

حدود چهار دهه از آغاز تجاوز سراسری ارتش عراق به ایران اسلامی می‌گذرد؛ در طول این مدت، مسئله جنگ و نحوه برخورد با آن یکی از اساسی‌ترین و محوری‌ترین مسائل فراروی جامعه و اندیشمندان سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بوده است. از جمله مهم‌ترین اسناد به‌جامانده از طولانی‌ترین نبرد کلاسیک در قرن بیستم، وصیت‌نامه رزمندگان و شهدای جنگ تحمیلی است. اسنادی که متأسفانه کمتر مورد توجه اندیشمندان اجتماعی و فرهنگی قرار گرفته است. بخشی از اسناد مکتوب در جنگ‌ها وصیت‌نامه‌ها، یادداشت‌ها و نامه‌های رزمندگانی است که در آن شرکت دارند. تحلیل این اسناد می‌تواند منبعی غنی برای درک اندیشه‌ها و احساسات آنها باشد (ربیعی و تمنایی، ۱۳۹۲: ۱۶۲؛ محمودی، توکلی‌زاده راوری، ۱۳۹۵: ۸۳).

جوانان مؤمن و انقلابی که برای دفاع از وطن و ارزش‌های انقلاب اسلامی با شور و اشتیاق به جبهه‌های جنگ می‌شتافتند تا با استعمار و استکبار جهانی جهاد کنند و عاشقانه برای رسیدن به مقام شهادت و وصول به محبوب ازلی بر یکدیگر پیشی می‌گرفتند، پیام‌ها و دیدگاه‌های خود را در قالب وصیت‌نامه به مردم جامعه ابلاغ می‌کردند. این دل‌نوشته‌ها حاوی مضامین گوناگون مذهبی، اعتقادی، ملی و... است که می‌تواند در مقوله مطالعات جنگ و دفاع مقدس به‌عنوان سندهای دست‌اول، کاربرد فراوانی داشته باشد (خسروی زارگر و بخشی، ۱۳۹۶: ۲).

از طرفی توسعه جامعه نیاز به سرمایه اجتماعی دارد و سرمایه اجتماعی نیز به اعتماد و تمایل به همکاری بین افراد جامعه نیاز دارد (زاده^۱ و همکاران، ۲۰۱۰: ۱۱۱). به بیانی دیگر سرمایه‌ی اجتماعی روابط بین انسان‌ها را مورد توجه قرار داده است. سرمایه‌ی اجتماعی مجموعه هنجارهای موجود در نظام اجتماعی است که با ایجاد حس تعلق موجب همکاری و پیوستگی بین انسان‌ها می‌شود. امروزه نقش سرمایه اجتماعی در جوامع بسیار پررنگ‌تر از سرمایه فیزیکی و انسانی است و شبکه‌های گروهی موجب انسجام بین انسان‌ها و سازمان‌ها می‌شود و مسیر رشد و توسعه‌ی جوامع به سمت تکامل فرهنگی، اقتصادی و سیاسی را فراهم می‌کند. از این‌رو، پرداختن به مقوله‌ی سرمایه اجتماعی اهمیت بسزایی دارد (کاظمی، غفاری هاشجین و کشاورز شکری، ۱۳۹۵: ۱۴۰). از طرفی دیگر نیز یکی از پشتوانه‌ها و ذخایر غنی فرهنگ جامعه ما فرهنگ ایثار و شهادت است که از نسیم روح‌بخش اسلام در جامعه جاری شده است این فرهنگ، از ویژگی‌های مهم مکتب تشیع و ضامن بقا و تداوم اسلام اصیل است. در کنار آثار و برکات فراوانی که برای این فرهنگ در طول حیات اسلام وجود داشته است، کاهش هزینه مناسبات اجتماعی و تسهیل کنش‌های اجتماعی هدفمند نیز از نتایج ارزشمند این فرهنگ در جامعه است. از همین روست که چنین فرهنگی به‌عنوان یکی از منابع سرمایه اجتماعی از منظر اسلام مطرح شده است (غفاری هاشجین و دژگیر، ۱۳۹۲: ۱۰۰). توجه به سرمایه اجتماعی دوران دفاع مقدس می‌تواند نقش مؤثری در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و حفظ مناسبات

بین نسلی ایفا کند و عامل مهمی در تقویت هویت و فرهنگ شیعی در جامعه باشد. همچنین مواردی همچون بسط و گسترش ادبیات نظری حوزه دفاع مقدس، کمک به احیا و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و کمک به معرفی اسوه‌ها و الگوهای مقاومت در دوران دفاع مقدس به نسل جوان از فواید چنین تحقیق‌هایی است (کاظمی، غفاری هاشجین، کشاورز شکری، ۱۳۹۵: ۱۴۱). جنگ تحمیلی عراق علیه ایران علاوه بر تحولاتی که در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و... در ایران ایجاد کرد، در مدیریت نیز تأثیرات چشمگیری داشته است. یکی از حوزه‌هایی که می‌تواند وصیت‌نامه‌ها را مورد مطالعه قرارداد، حوزه مربوط به مدیریت سرمایه اجتماعی است. شهدا خود بزرگ‌ترین سرمایه اجتماعی کشور بوده‌اند و در حساس‌ترین لحظات با حضور داوطلبانه و خودجوش خود بقا و استقلال کشور را حفظ کرده‌اند. از طرفی فرماندهان شهید نیز که این سرمایه‌های اجتماعی را رهبری می‌کرده‌اند نظرات ارزشمند خود را در وصایای خویش به یادگار گذاشته‌اند و توجه به نظرات فرماندهان شهید در بازسازی سرمایه اجتماعی کشور و به‌ویژه نسل جوان مؤثر خواهد بود.

سؤالات پژوهش

با توجه به خلاء پژوهشی موجود در این زمینه، این تحقیق با استفاده از منابع اسنادی و مطالعه وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس سعی دارد به طراحی و تبیین الگوی سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس بپردازد. بر این اساس، سؤالات تحقیق نیز عبارت‌اند از:

۱. شرایط علی برای مقوله محوری سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس چیست؟
۲. شرایط پیش برنده برای راهبردهای ایجاد سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس چیست؟
۳. شرایط بازدارنده برای راهبردهای ایجاد سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس چیست؟
۴. مقوله محوری سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس چیست؟
۵. راهبردهای ایجاد سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس چیست؟
۶. پیامدهای ایجاد سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس چیست؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی از دیدگاه اندیشمندان غربی

بحث درباره سرمایه اجتماعی توسط لیدا هانیفان (۱۹۱۶) آغاز شد، وی بیان کرد سرمایه اجتماعی نه تنها دارای ارزشمند برای افزایش سطح زندگی است، بلکه روشی برای افزایش سطح رفاه اجتماعی در کل جامعه

است. در واقع سرمایه اجتماعی عبارت است از شبکه‌های اجتماعی، سامانه‌های روابط متقابل، مجموعه هنجارها یا سطوح اعتماد که ممکن است افراد و گروه‌ها از آن بهره‌مند باشند یا منابعی که از این موارد ناشی می‌شود (میونگ و سئو^۱، ۲۰۱۶: ۲؛ کاریانن و لهتونن^۲، ۲۰۰۶: ۲۹). سرمایه اجتماعی از طریق متعهد کردن افراد و گروه‌ها، انسجام درونی و تعقیب مستمر اهداف مشترک را تضمین می‌کند و نتیجه روابط اجتماعی معناداری است که افراد در طول زمان بر روی آن سرمایه‌گذاری می‌کنند (اکبری و بهارستان^۳، ۲۰۱۳: ۲۱۸؛ ساباتیینی^۴، ۲۰۵؛ ۵۶۰). از نگاه غربی، مفهوم سرمایه اجتماعی ابعاد مختلف و متنوعی دارد که از آن میان، می‌توان به سرمایه اجتماعی و آموزش، سرمایه اجتماعی و کارآفرینی، سرمایه اجتماعی و فرهنگ اشاره کرد (بردگنا^۵، ۲۰۱۹؛ سان و همکاران^۶، ۲۰۱۹؛ وانگ و همکاران^۷، ۲۰۱۸).

سرمایه اجتماعی در آموزه‌های دینی

یکی از حوزه‌های سرمایه اجتماعی، توجه به عناصر مذهبی عقیدتی در جامعه است (دلر، کرنوی و مارکسون^۸، ۲۰۱۸: ۲؛ دلر و همکاران^۹، ۲۰۱۸). با بررسی سرمایه اجتماعی در آموزه‌های دینی می‌توان گفت دین و آموزه‌های دینی یکی از عوامل مقوم سرمایه اجتماعی به‌شمار می‌رود. در آموزه‌های دینی اسلام، عناصر، مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی از جنس سرمایه اجتماعی هست که در ابعاد اعتقادی، اخلاقی و احکامی متبلور می‌شود. در آموزه‌های اعتقادی اسلام، عواملی همچون توحید و باور به یکتاپرستی وجود دارد که سبب می‌شود فرد موحد تمامی روابط و پیوندهای خود را در جهت رضایت الهی در سطح خانواده، خویشان، دوستان، همسایگان و بین مسلمانان، مؤمنان و سایر انسان‌ها تنظیم کند (علینی، ۱۳۹۱: ۲۹۵ و ۲۹۸). به باور اسلام، سعادت غایی انسان علاوه بر بهره‌مندی از مزایای حیات مادی و دنیایی بلکه فراتر از آن و سعادت اخروی است. از دید اسلام دیگر محوری (از سرچشمه‌های سرمایه اجتماعی) و کمک به دیگری اعم از کمک مالی، فکری، معنوی، عاطفی و حتی فدا کردن جان خود نوعی وظیفه و کردار خیر محسوب شده و او را به سوی کمال و تعالی پیش می‌برد. به عبارت دیگر دین انگیزه‌های غیرمادی برای تولید سرمایه اجتماعی ایجاد می‌کند. انگیزه فرد مسلمان از کمک به دیگری با مشارکت در یک فعالیت جمعی با حضور و کنش در یک گروه، تنها توجه به نفع و سود شخصی خود نبوده بلکه اسلام به او آموخته، کمک به دیگران یک فضیلت و توجه به نفع عمومی یک وظیفه است. از سوی دیگر اسلام انتظار دارد افراد تفکری اجتماعی داشته باشند بدین معنی که: «همواره شخص خود را نصب العین خود نمی‌بیند، بلکه خود را جزء لاینفک و

-
1. Myeong & Seo
  2. Kääriäinen & Lehtonen
  3. Akbari & Baharestan
  4. Sabatini
  5. Bordogna
  6. Sun
  7. Wang
  8. Deller, Conroy & Markeson
  9. Deller

وابسته به اجتماع می‌نگرد و منافع خود را جزئی از منافع اجتماع و خیر اجتماع را خیر خودش می‌بیند.» توصیه به ایثار، انفاق، گذشت و... نشان می‌دهد که توجه اسلام تنها به کسب منفعت و سود شخصی نیست یا تعبیر و تعریفش از سود شخصی متفاوت از آن چیزی است که منجر به نگاهی ابزاری به مشارکت و تعاون شود. از همین روست که سرچشمه‌های سرمایه اجتماعی در غرب دچار فقر شده و توان ایجاد انگیزه برای کنشگر را ندارند، حال آنکه اسلام و آموزه‌های آن با توان انگیزشی خود می‌توانند منبعی مستمر برای خلق سرمایه اجتماعی باشند (پیربابایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۹-۱۱۸). به صورت کلی از دو دیدگاه می‌توان به تبیین رابطه مفاهیم دینی و سرمایه اجتماعی پرداخت: اول اینکه خود دین به‌عنوان مکتب و ایدئولوژی، سرمایه اجتماعی است که باید سعی کرد آن را در جامعه رشد داد و تمامیت جامعه را مبتنی بر ارزش‌های آن ساخت. نوع دیگر پرداخت رابطه دین و سرمایه اجتماعی توجه به ارزش‌ها، سرمایه‌ها و ابزارهای مترقی دین مانند خدامحوری، عدالت و انصاف‌ورزی و... برای رشد و پرورش جوامع انسانی و به‌نوعی کاشت و انباشت سرمایه اجتماعی است (رداد، ۱۳۸۷: ۱۲). بر اساس آنچه پیرامون سرمایه اجتماعی از دیدگاه اندیشمندان غربی و سرمایه اجتماعی در آموزه‌های دینی بیان شد، می‌توان این تعریف را برای سرمایه اجتماعی در این مقاله در نظر گرفت که «سرمایه اجتماعی در روابط اجتماعی و شبکه‌ها با وجود اعتماد و هنجارهای اجتماعی امکان ظهور پیدا می‌کند تا از این طریق تسهیل کنش افراد برای رسیدن به اهداف گروهی و فردی از طریق مبادله منابع هریک از اعضا رقم بخورد که دستیابی به این اهداف در غیاب آن تعامل و ارتباط درون شبکه، ممکن نیست.»

سرمایه اجتماعی و فرهنگ ایثار و شهادت

فرهنگ ایثار و شهادت مجموعه‌ای از معانی نمادین است که کنش‌های ایثارگرانه و جمع‌گرایانه را در افراد به‌وجود می‌آورد و با نهادینه شدن آن، نگرش‌ها و رفتار افراد را به سمت رفتارهای ایثارگرانه سوق خواهد داد. روابط ایثارگونه به این ترتیب شکل می‌گیرد که شخص با اینکه پاسخ مثبتی از فرد یا افراد جامعه دریافت نمی‌کند، دست به گذشت و فداکاری می‌زند. فرهنگ ایثار و شهادت در عرصه روابط اجتماعی، به‌عنوان ارزش‌های کلیدی فرهنگ اسلامی سرمایه‌ای قابل اتکاست. توجه به این ویژگی‌های رفتاری، سرمایه اجتماعی را آفرید که برای نسل حاضر و آینده مثال‌زدنی است (کاظمی، غفاری هاشجین و کشاورز شکر، ۱۳۹۵: ۱۴۰). فرهنگ ایثار و شهادت از جمله مفاهیم اسلامی است که به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در اندیشه دینی، اسباب تسهیل کنش‌های اجتماعی را در جامعه فراهم می‌آورد. کاهش هزینه تعاملات و قراردادهای اجتماعی و تسهیل کنش‌های هدفمند اجتماعی از نتایج پرثمر فراگیری این فرهنگ در جامعه است. از همین روست که ایثار را به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی در نظریه سرمایه اجتماعی از منظر اسلام معرفی می‌کنند (کردنائیج و خلیلی پالندی، ۱۳۹۷: ۴۴).

رابطه بین سرمایه اجتماعی و فرهنگ ایثار، یک رابطه دوطرفه در جامعه است که یکدیگر را تقویت می‌کنند؛ افزایش ایثار در اجتماع باعث رشد سرمایه اجتماعی می‌شود و از طرف دیگر، تقویت سرمایه

اجتماعی موجب افزایش فرهنگ ایثار در جامعه می‌گردد. ایثار و از خودگذشتگی، با ترک منافع شخصی و عمل به سود منافع جمعی، آثاری در اجتماع برجا می‌گذارند که از مظاهر و پیامدهای سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند و با ایجاد هویت ملی و احساس تعلق، ترجیح منافع دیگران بر خود حتی با بذل جان، همگرایی بیشتر افراد و پابندی به اصول اساسی، ایجاد شبکه‌ای از اعتماد در سطوح مختلف روابط اجتماعی و ایجاد همبستگی و پیوند بیشتر افراد موجب تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود (سریرافراز، ۱۳۹۰: ۷ و ۸). دوران دفاع مقدس فرهنگ غنی ایثار و شهادت را در عرصه‌ها و مقاطع مختلف جنگ تحمیلی به منصفه ظهور گذاشت. این فرهنگ در دو بُعد فردی و جمعی قابل بررسی است که بُعد جمعی آن، سرمایه اجتماعی بالایی را تولید می‌کرد. جلوه‌های فرهنگ ایثار و شهادت در جبهه‌ها به کرات دیده می‌شد. شهدا در روابط انسانی و دوستانه خود معیارهای دینی و انسانی را مدنظر قرار می‌دادند که تأثیر بسزایی در تقویت سرمایه اجتماعی در آن شرایط بغرنج داشت. توجه به مجموعه این رفتارها به‌عنوان ایجاد و تقویت کننده‌ی سرمایه اجتماعی نقش مؤثری در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت ایفا می‌کرد (کاظمی، غفاری هسجین، کشاورز شکر، ۱۳۹۵: ۱۴۱).

فراگیری و گسترش فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه، می‌تواند از طرق زیر اسباب ایجاد سرمایه اجتماعی را در جامعه اسلامی فراهم آورد: الف) کاهش هزینه تعاملات اجتماعی؛ مناسبات و کنش‌های اجتماعی، تعاملات و قراردادهای اجتماعی را کم‌هزینه نموده و اسباب تسهیل آنها را فراهم می‌آورد و در چنین فضایی است که انتظار می‌رود سرمایه اجتماعی به معنایی که از آن در اختیار است در جامعه شکل گرفته، تقویت و تثبیت شود. خلق اعتماد از اثراتی است که فرهنگ ایثار و شهادت را به ارمغان آورده و بستر مورد نیاز برای ایجاد سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی را به‌طور کامل فراهم خواهد آورد. نهادینه شدن فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه اسلامی این باور را تقویت خواهد کرد که مؤمن نسبت به سایر مؤمنان دارای مسئولیت است و موظف به رفع نیازهای ایشان است و در این مسیر حتی از جان خویش نیز نباید دریغ ورزد که در این صورت، شریک شیطان خواهد بود (موسی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۰۶). ب) گسترش مشارکت عمومی؛ حس مسئولیت عمومی و ایثار و از خودگذشتگی برای حضور در جهاد فی سبیل الله برای زنده نگاه داشتن ارزش‌ها و آرمان‌های اسلامی و محافظت از حدود و ثغور جامعه اسلامی، می‌تواند یکی از مؤلفه‌های اساسی سرمایه اجتماعی یعنی مشارکت عمومی را بیش از پیش افزایش داده، امنیت اجتماعی - اقتصادی را به ارمغان آورد. بنابراین، می‌توان این‌گونه بیان داشت که فرهنگ ایثار و شهادت، بستر مورد نیاز برای شکل‌گیری عالی‌ترین سطح از سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی را فراهم می‌آورد که این امر می‌تواند آثار و برکات فراوانی را به دنبال داشته باشد. ج) سرمایه اجتماعی و کارآمدی حکومت؛ سرمایه اجتماعی حاصل از فرهنگ ایثار و شهادت، به‌طور بالقوه می‌تواند کارآمدی دولت‌ها و حکومت‌ها را افزایش داده، بستر مورد نیاز برای توسعه اقتصادی را محقق کند. گسترش و حاکمیت فرهنگ ایثار و شهادت، شرایطی را در جامعه پدید می‌آورد که امنیت در سطوح و انواع متعدد آن به دست خواهد آمد. در چنین شرایطی بیگانگان و دشمنان این امنیت و آرامش، توان مقابله با این نیروی عظیم را نخواهند داشت (کردنائیج و پالندی، ۱۳۹۷: ۴۹).

وصیت‌نامه‌های شهدا

وصیت‌نامه‌های شهدا دست‌نوشته‌هایی در قالب سفارشات شهدا برای بازماندگان، اقوام و ملت ایران است که به‌طور معمول قبل از انجام عملیات‌های رزمی در دوران دفاع مقدس نگاشته می‌شد و به‌عنوان یک سند معنوی از آنها یاد می‌شود (خسروی زارگر و بخشی، ۱۳۹۶: ۹). اما تفاوت اصلی مفهوم وصیت‌نامه شهدا با مفهوم معمول آن در این است که شهدا در نوشتن وصیت‌نامه نه تنها به امور حقوقی و توصیه‌ها و سفارش‌های شخصی توجه زیادی نداشته‌اند، بلکه بیشترین توصیه‌های آنها بار معنوی داشته و در جهات عمومی و عام‌المنفعه مطرح شده است. بنابراین، در تعریف وصیت‌نامه شهدا می‌توان گفت وصیت‌نامه شهدا سندی مکتوب و بعضاً ضبط شده در نوار یا فیلم، شامل سفارش‌های شهید به اعضای خانواده، دوستان، هم‌رزمان و جامعه است که غالباً بیانگر اعتقادات شهید نیز هست (اعتمادزاده و امیریان، ۱۳۹۵). وصیت‌نامه‌هایی که از انسان‌های بزرگ به یادگار مانده مورد توجه همه بشریت و انسان‌ها قرار گرفته است. باید گفت: «آدم‌های بزرگ وصایای بزرگی دارند. آنها وصیت‌هایی فراتر از عهد و زمان خویش دارند» (اکبری شلدره‌ای، ۱۳۸۲: ۱۲۰). وصیت‌نامه‌های شهدا در کلی‌ترین شکل، از الگوی معینی پیروی می‌کند که چارچوب آن شامل مقدمه (شامل آیه و روایت، درود و سلام بر رسول خدا(ص) و ائمه(ع) و امام خمینی(ره) و شهدا، شهادت به یگانگی خدا)، زمینه‌سازی (مطالبی چون نصیحت و ارشاد کلی، ترسیم آرمان‌های انقلاب و مناجات)، وصیت، مؤخره (شعارها، سفارش‌های کلی و مناجات‌ها) و نام و نام خانوادگی و امضا (شامل نام و نام خانوادگی، تاریخ، دعا یا شعار و امضا) می‌باشد (محمودی و قربانی، ۱۳۹۵: ۳۵۷).

پیشینه پژوهش

کریمی (۱۳۸۹) در تحقیق خود به بررسی نقش و تحولات سرمایه اجتماعی ایران در دوران دفاع مقدس پرداخت. نتایج تحقیق نشان داد حمله ارتش عراق به ایران در سال ۱۳۵۹، واکنش جمعی مردم ایران را در پی داشت و در قالب این واکنش جمعی با افزایش کارکرد روحیه جمع‌گرایی و نفی روحیه فردگرایی، شکاف‌های قومی و مذهبی در ایران دهه ۶۰ کم‌رنگ شد و عزم ملی برای مقاومت شکل گرفت.

غفاری هاشجین و دژگیر (۱۳۹۲) در تحقیق خود به بررسی نقش فرهنگ ایثار و شهادت به‌مثابه سرمایه اجتماعی در پیشرفت نظام جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه مقام معظم رهبری پرداختند. نتایج تحقیق نشان داد فرهنگ ایثار و شهادت عامل حفظ و تثبیت نظام اسلامی، عامل عزت و استقلال کشور، عامل مقاومت و پیروزی در دفاع مقدس، عامل مؤثر در دشمن‌شناسی و دشمن‌ستیزی، عامل زیربنای تقویت و پیشرفت بنیه علمی کشور، عامل تقویت اقتدار و موقعیت بین‌المللی و عامل پیشرفت بنیه نظامی کشور می‌باشد.

کاظمی، غفاری هاشجین و کشاورز شکری (۱۳۹۵) در تحقیقی به بررسی مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار و شهادت در خاطرات آزادگان دفاع مقدس به‌مثابه سرمایه اجتماعی پرداختند. یافته‌های تحقیق نشان می‌داد

مؤلفه‌های موجد سرمایه اجتماعی عبارت‌اند از: ارشاد، حسن سلوک و اخوت ایمانی از طریق رشد شاخص‌های سرمایه اجتماعی.

کردن‌ایچ و خلیلی پالندی (۱۳۹۷) در تحقیقی به بررسی تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر سرمایه اجتماعی با میانجی‌گری باورهای دینی پرداختند. نتایج، نشان داد که فرهنگ ایثار و شهادت بر باورهای دینی تأثیرگذار بوده و باورهای دینی نیز در تحکیم سرمایه اجتماعی مؤثر است و همچنین فرهنگ ایثار و شهادت بر سرمایه اجتماعی نیز تأثیر دارد. به عبارتی، پیوند باورهای دینی با سرمایه اجتماعی به‌عنوان نوعی ثروت و دارایی اجتماعی نهفته تلقی می‌شود که به آمادگی روحی - روانی افراد یک جامعه برای صرف‌نظر کردن از منافع شخصی و درگیر شدن در عمل جمعی منجر خواهد شد.

دنگ^۱ (۲۰۱۰) در تحقیقی به بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در جنگ داخلی سودان پرداخت. این مقاله ابتدا تلاش می‌کند تا تمایز میان جنگ «درونی» و «بیرونی» توضیح دهد و در ادامه بیان می‌دارد سرمایه اجتماعی در جوامعی در جنوب سودان که در معرض جنگ داخلی و شورش قرار داشتند، رو به افول و نابودی قرار داشت در حالی که سرمایه اجتماعی در جوامعی که در معرض جنگ‌ها و سلطه‌های خارجی قرار داشتند، تقویت می‌شود.

گیلیان^۲ و همکاران (۲۰۱۱) بر اساس شواهد جنگ ده ساله داخلی نیپال به بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در جنگ داخلی نیپال پرداختند. یافته اصلی تحقیق آنها این است که جوامعی که خشونت‌های مربوط به جنگ را متحمل شده‌اند مجبور به پذیرش هنجارهای جدیدی شده‌اند که سرمایه اجتماعی را تقویت می‌کند.

دلیکا و ورپوتن^۳ (۲۰۱۵) در تحقیقی به بررسی جنگ داخلی و وضعیت سرمایه اجتماعی در اوگاندا پرداختند. آنها در تحقیقشان سرمایه اجتماعی را به‌وسیله اعتماد و عضویت در انجمن‌ها اندازه‌گیری کردند، آنها دریافتند اعتماد عمومی و همکاری در انجمن‌ها در زمان جنگ در مناطقی که رویدادهای خشونت‌آمیز در آنها رخ داده‌اند، کاهش یافته است. همچنین آنها شواهدی برای بهبود سریع سرمایه اجتماعی در پی خشونت‌ها پیدا کرده‌اند.

موضوعات مدیریتی همچون مدیریت سرمایه اجتماعی در مقاطع حساسی همچون زمان جنگ، در تحقیقات خارجی بررسی شده است اما از آنجا که مفاهیمی همچون ایثار و شهادت در کشورهای خارجی کمتر مطرح است تحقیقات خارجی توجهی به مفهوم ایثار و شهادت یا بررسی نظرات فرماندهان جنگ در بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در زمان جنگ نداشته‌اند. تحقیقات داخلی نیز اغلب با روش‌های کمی به بررسی تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند. در تحقیقات گذشته داخلی از نظرات مقام معظم رهبری، دانشجویان و خبرگان دانشگاهی در بررسی مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت به‌مثابه

1. Deng

2. Gilligan

3. De Luca & Verpoorten

سرمایه اجتماعی استفاده شده اما تاکنون نظرات فرماندهان شهید دفاع مقدس که خود هم ثمره سرمایه اجتماعی بوده‌اند و هم سرمایه اجتماعی آن دوران را در جبهه‌ها رهبری می‌کردند مورد توجه قرار نگرفته است. از این‌رو در این تحقیق به طراحی و تبیین الگوی سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس می‌پردازیم.

روش‌شناسی پژوهش

تحقیق حاضر که به دنبال ارائه مدلی برای تبیین الگوی سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس است، تحقیقی بنیادی - کاربردی محسوب می‌شود و از نظر نحوه گردآوری داده‌ها نیز در دسته تحقیقات غیرآزمایشی قرار می‌گیرد. برای پاسخ به مسئله تحقیق و تدوین مدل از روش تحقیق کیفی و به‌طور خاص در ساخت نظریه از روش داده بنیاد سیستماتیک استفاده شد. نظریه داده بنیاد برگرفته از داده‌هایی است که طی فرایند تحقیق به‌صورت نظام‌مند گردآوری و تحلیل شده‌اند. روش داده بنیاد، روشی نظام‌مند و کیفی است که در سطح مفهومی، یک عمل، فرایند یا عکس‌العمل را در رابطه با موضوعی واقعی تشریح می‌کند (کرسول، ۲۰۱۷: ۶۳). این نظریه به‌عنوان رویکردی دقیق و نظام‌مند طراحی شده تا افراد و تجربیات آنها را در رابطه با یک مسئله اجتماعی بررسی کند. از طریق این روش محقق یا محققان قادر خواهند بود تا از چگونگی انجام تحقیق و دستیابی به نتایج آن، از آن دفاع کرده و آن را تشریح کنند. گلاسر و استراوس، این روش تحقیق را نظریه داده بنیاد نامیدند (ملو و فلینت، ۲۰۰۹: ۱۰۹).

در روش نظریه‌پردازی داده بنیاد تلاش می‌شود تا بر مبنای بررسی مستمر و تطبیقی داده‌های مورد مطالعه، نظریه تولید شود (عزیزی، ۱۳۹۷: ۱۹۴). جامعه آماری این تحقیق شامل فرماندهان شهید دفاع مقدس است و برای نمونه‌گیری از روش هدفمند استفاده شده است. منظور از نمونه‌گیری هدفمند آن است که نمونه‌ها بر مبنای دانش، تجربه، خبرگی و قضاوت محقق با هدف معینی انتخاب می‌شوند و محقق معیارهایی را برای تحقق اهداف تحقیق در نظر می‌گیرد و بر مبنای آن اعضای نمونه انتخاب می‌شوند (عزیزی، ۱۳۹۷: ۲۷۳). این امر بدان معنا است که نمونه‌گیری عمدی (نه احتمالی) بوده و تمرکز آن بر تدوین نظریه است. نمونه‌گیری نظری روشی است که طی آن محقق داده‌های مرتبط را جمع‌آوری می‌کند تا مقوله‌های مورد نیاز برای ساخت تئوری را تصفیه کرده و بسازد. نمونه‌گیری نظری بهترین روش برای توسعه یک نظریه است و در نمونه‌گیری نظری بر اساس حساسیت تئوریک محقق تا جایی پیش می‌رود که به حد اشباع نظری برسد (رحیمی باغملک، حقیقی و میرا، ۱۳۹۸: ۱۳۰). در ادامه مشخصات فرماندهان شهیدی که وصیت‌نامه‌های آنها انتخاب شده است در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱: مشخصات فرماندهان شهید دفاع مقدس

ردیف	نام و نام خانوادگی شهید	نام و نام خانوادگی شهید	شماره	شماره	فرماندهی	فرماندهی	ردیف
۱	مهدی زین‌الدین	محمود کاوه	۲۵	۱۹	فرمانده لشکر ۱۷ علی (ابن ابیطالب(ع))	فرمانده لشکر ویژه شهدا	۲۵
۲	مهدی باکری	ولی‌الله فلاحی	۳۰	۲۰	فرمانده لشکر ۳۱ عاشورا	فرماندهی نیروی زمینی ارتش، فرماندهی ستاد مشترک ارتش	۵۰
۳	علی صیاد شیرازی	اسماعیل دقایقی	۵۴	۲۱	فرمانده نیروی زمینی ارتش	فرمانده لشکر بدر	۳۲
۴	عباس بابایی	مهدی خندان	۳۷	۲۲	معاونت عملیات نیروی هوایی ارتش	فرمانده گردان عمار لشکر ۲۷ محمد رسول‌الله (ص)	۲۲
۵	حسن باقری	اصغر وصالی	۲۶	۲۳	جانشین فرمانده نیروی زمینی سپاه	فرمانده بخش اطلاعات خارجی سپاه و فرماندهی دستمال سرخ‌ها	۳۰
۶	محمد بروجردی	ناصر کاظمی	۲۹	۲۴	فرمانده سپاه کردستان	فرمانده سپاه پاوه	۲۶
۷	محمدابراهیم همت	حسن آب شناسان	۲۸	۲۵	فرمانده لشکر ۲۷ محمد رسول‌الله(ص)	فرماندهی لشکر ۲۳ نیروهای ویژه هواپرد ارتش، فرمانده قرارگاه حمزه سیدالشهدا	۴۶
۸	حسین خرازی	عبدالله میثمی	۲۹	۲۶	فرماندهی لشکر امام حسین	نماینده‌گی امام در قرارگاه خاتم‌الانبیاء	۳۱
۹	سید حسین علم‌الهدی	عبدالج سین برونسی	۲۲	۲۷	فرمانده سپاه هویزه	فرماندهی تیپ هجدهم جوادالائمه	۴۲
۱۰	محمد جهان‌آرا	عباس کریمی	۲۷	۲۸	فرمانده سپاه خرمشهر	مسئول اطلاعات سپاه ۱۱ قدر، فرماندهی تیپ سوم سلمان از لشکر ۲۷ محمد رسول‌الله(ص)	۲۷

ردیف	نام و نام خانوادگی شهید	فرماندهی	ردیف	ردیف	نام و نام خانوادگی شهید	فرماندهی
۱۱	احمد کاظمی	لشکر ۸ نجف، قرارگاه حمزه سیدالشهدا، لشکر ۱۴ امام حسین، نیروی زمینی سپاه	۴۷	۲۹	سید حمید میرافضلی	مسئول اطلاعات و عملیات قرارگاه کربلا
۱۲	یوسف کلاهدوز	قائم مقام سپاه	۳۴	۳۰	محمدرضا دستواره	فرمانده تیپ سوم ابوذر، قائم مقام لشکر ۲۷ محمد رسول الله (ص)
۱۳	محسن وزوایی	فرمانده تیپ ۱۰ سیدالشهدا	۲۲	۳۱	رضا چراغی	فرماندهی گردان حمزه، فرماندهی تیپ محمد رسول الله (ص)
۱۴	علی چیت‌سازیان	فرماندهی اطلاعات و عملیات لشکر انصارالحسین (ع)	۲۵	۳۲	سید علی هاشمی	فرمانده قرارگاه نصرت و سپاه ششم امام صادق (ع)
۱۵	مصطفی چمران	وزیر دفاع در دولت موقت	۴۹	۳۳	غلامعلی پیچک	فرمانده اطلاعات و عملیات سپاه غرب
۱۶	حسن حق‌نگهدار	مسئولیت محور منطقه عملیاتی لشکر ۱۹ فجر	۳۱	۳۴	کاظم نجفی رستگار	مسئولیت واحد عملیات در پادگان توحید، فرماندهی عملیات تیپ سیدالشهدا
۱۷	حسین همدانی	لشکر ۳۲ انصارالحسین (ع)، لشکر ۱۶ قدس، لشکر ۴ بعثت، لشکر ۲۷ محمد رسول الله (ص) و قرارگاه تاراالله	۶۵	۳۵	علیرضا ناهیدی	فرمانده تیپ ذوالفقار لشکر ۲۹ محمد رسول الله (ص)
۱۸	علی تجلایی	فرمانده عملیات و معاون عملیاتی سپاه درنبرد دهلاویه و سوسنگرد، مسئول طرح و عملیات قرارگاه خاتم	۲۵	۳۶	علیرضا موحد دانش	فرماندهی تیپ ۱۰ سیدالشهدا (ع)

یافته‌های پژوهش

کدگذاری باز

بخشی از تحلیل تحقیق استفاده از کدگذاری باز است. کدها از ۳۶ وصیت‌نامه فرماندهان شهید دفاع مقدس طی کدگذاری باز استخراج شد و در مرحله بعد کدهای مشترک به انضمام کدهای با اهمیت از دید محقق به‌عنوان کدهای نهایی مشخص شدند. برای طبقه‌بندی دقیق مفاهیم بین مقوله‌ها باید هر مفهوم، بعد از تفکیک برچسب خورده و داده‌های خام به‌وسیله بررسی دقیق متن وصیت‌نامه‌ها و یادداشت‌های زمینه‌ای مفهوم‌سازی شوند. نمونه‌ای از کدگذاری باز، در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲: نمونه‌ای از کدگذاری باز قسمتی از وصیت‌نامه شهید مهدی زین‌الدین

کدهای نهایی	متن
<ul style="list-style-type: none"> • پیاده شدن اسلام در جهان • فراهم شدن زمینه ظهور • عشق به امام حسین(ع) • تکلیف‌گرایی • حسینی زندگی کردن 	<p>مشیت الهی بر این قرار گرفته که به دست شما رزمندگان و ملت ایران، اسلام در جهان پیاده شود و زمینه ظهور حضرت امام زمان(عج) فراهم گردد، این به‌واسطه عشق، علاقه و محبت به امام حسین(ع) است. من تکلیف می‌کنم شما رزمندگان را به وظیفه عمل کردن و حسین‌وار زندگی کردن.</p>

کدگذاری محوری

کدگذاری محوری، مقوله‌ها و زیر مقوله‌ها را با توجه به ابعاد و مشخصات آنها با یکدیگر مرتبط می‌سازد. برای کشف نحوه ارتباط مقوله‌ها با یکدیگر از ابزار تحلیلی استراوس و کوربین استفاده شد. این ابزار تحلیلی شامل شناسایی انواع شرایط، عمل‌ها و تعامل‌ها و پیامدهای ملازم یک پدیده است (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۶: ۳۱۶).

شرایط علی

شرایط علی رویدادهایی هستند که موقعیت‌ها و مسائل مرتبط با یک پدیده را خلق کرده و تشریح می‌کنند که افراد و گروه‌ها، چرا و چگونه به روش‌های خاصی پاسخ می‌دهند (استراوس و کوربین، ۱۹۹۸). شرایط علی رخدادها و متغیرهایی هستند که به بروز یا توسعه پدیده مورد بررسی منجر می‌شوند. در حقیقت شرایط علی نقش متغیرهای مستقل را در مقابل متغیر وابسته یا همان پدیده مورد مطالعه و شناخته شده، ایفا می‌کند (عزیزی، ۱۳۹۷: ۲۱۰). شرایط علی شامل مفاهیمی است که به‌طور مستقیم بر الگوی سرمایه اجتماعی از دیدگاه فرماندهان شهید دفاع مقدس تأثیر می‌گذارد یا این عوامل به‌گونه‌ای ایجاد کننده و توسعه‌دهنده پدیده هستند. در این تحقیق، امیدواری به خداوند، انتخاب صحیح، حق طلبی، دفاع از وطن،

هدف‌دار بودن و وحدت، عواملی هستند که می‌تواند در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی از دیدگاه فرماندهان شهید دفاع مقدس مؤثر باشد. مقوله‌های مربوط به شرایط علی در جدول ۳ نشان داده شده است.

جدول ۳: مقوله‌ها و مفاهیم مرتبط با شرایط علی

مفهوم اصلی	مقوله فرعی	مقوله کلی
<ul style="list-style-type: none"> • امید به بخشش خدا • امید به رحمت خدا • امید به لطف خدا • امید به نصرت الهی 	امیدواری به خداوند	شرایط علی
<ul style="list-style-type: none"> • انتخاب آگاهانه • انتخاب با اختیار • انتخاب با یقین 	انتخاب صحیح	
<ul style="list-style-type: none"> • دنبال حقیقت بودن • اثبات حق • روی مدار حق حرکت کردن 	حق طلبی	
<ul style="list-style-type: none"> • دفاع از کشور • دفاع از خاک ایران • دفاع از مرزهای میهن 	دفاع از وطن	
<ul style="list-style-type: none"> • باهدف حرکت کردن • پی بردن به هدف آفرینش • داشتن هدفی مقدس • در راه هدف جنگیدن • با هدف شهید شدن 	هدف‌دار بودن	
<ul style="list-style-type: none"> • وحدت کلمه • اتحاد • همبستگی • کنار هم بودن 	وحدت	

به عبارت دقیق‌تر سرمایه اجتماعی که شهدا شکل دادند یک حرکت هدف‌دار بود که این هدف نیز آگاهانه و با اختیار انتخاب شده بود. چون هدف مقدس شهدا در راه حق و برای جبهه حق بود در راه رسیدن به این هدف نیز متحد بودند و به رحمت و نصرت‌های خداوند نیز همواره امیدوار بودند.

عوامل پیش برنده

شرایط پیش برنده، شرایطی هستند که برای شکل‌گیری بهتر سرمایه اجتماعی بر اساس وصیت‌نامه‌های فرماندهان شهید دفاع مقدس باید مدنظر قرار گیرند. این عوامل شامل احساس دین به انقلاب، آخرت‌گرایی، تبلیغات منفی دشمنان و جنگ دشمنان با نظام می‌باشند که در جدول ۴ نشان داده شده‌اند.

جدول ۴: مقوله‌ها و مفاهیم مرتبط با عوامل پیش برنده

مقوله کلی	مقوله فرعی	مفاهیم
عوامل پیش برنده	احساس دین به انقلاب	<ul style="list-style-type: none"> • مدیون بودن به شهدای انقلاب • بدهکار بودن به انقلاب • احساس دین به حکومت اسلامی
	آخرت‌گرایی	<ul style="list-style-type: none"> • توجه به عالم آخرت • دل بردن از لذت‌های دنیایی • دل بردن از وابستگی‌های دنیایی
	تبلیغات منفی دشمنان	<ul style="list-style-type: none"> • تهمت‌های دشمنان • جنگ تبلیغاتی دشمنان
	جنگ دشمنان با نظام	<ul style="list-style-type: none"> • مقابله رژیم بعث • مقابله آمریکا و شوروی • مقابله طاغوتیان • مقابله منافقان

سرمایه اجتماعی شکل گرفته توسط شهدا با جنگ دشمنان و تبلیغات منفی آنها تقویت می‌شد. همچنین چون شهدا همواره خود را مدیون انقلاب و شهدای انقلاب می‌دیدند و به یاد آخرت بودند روزبه‌روز، بر عظمت این سرمایه اجتماعی نیز افزوده می‌شد.

عوامل بازدارنده

عوامل بازدارنده بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی بر اساس وصیت‌نامه‌های فرماندهان شهید دفاع مقدس تأثیر منفی داشته و می‌توانند آن را مختل کند. این عوامل شامل انحراف از مسیر انقلاب، بی‌خدایی، تفرقه، فردگرایی، مشکلات فرهنگی، ناکارآمدی ارتباطی و نداشتن هدف جمعی می‌باشد که در جدول ۵ نشان داده شده است.

جدول ۵: مقوله‌ها و مفاهیم مرتبط با عوامل بازدارنده

مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله کلی
<ul style="list-style-type: none"> • انحراف از اندیشه امام خمینی(ره) • انحراف از آرمان‌های انقلاب 	انحراف از مسیر انقلاب	عوامل بازدارنده
<ul style="list-style-type: none"> • فراموش کردن راه خدا • نافرمانی خدا • اصالت دادن به زندگی مادی • انکار خدا 	بی‌خدایی	
<ul style="list-style-type: none"> • اختلافات داخلی • جبهه‌بندی‌های مذهبی • جدایی روحانیت از انقلاب • گروه بازی 	تفرقه	
<ul style="list-style-type: none"> • خودخواهی • خودبینی 	فردگرایی	
<ul style="list-style-type: none"> • استعمار فرهنگی • اشاعه فساد و فحشا • فرهنگ‌زدایی • غارت اصالت‌ها 	مشکلات فرهنگی	
<ul style="list-style-type: none"> • بهره نبردن از استعدادها • بی‌نظمی 	ناکارآمدی ارتباطی	
<ul style="list-style-type: none"> • نداشتن هدف مشترک • نداشتن آرمان مشترک 	نداشتن هدف جمعی	

انحراف از اندیشه‌های امام(ره) و آرمان‌های انقلاب منجر به تفرقه و فردگرایی در جامعه می‌شد که این اتفاق با همراه شدن مشکلات فرهنگی، موجب کم‌رنگ‌شدن هدف‌های جمعی و ناتوانی و بی‌نظمی در ارتباطات جمعی می‌شد و به سرمایه اجتماعی شکل گرفته در کشور ضربه می‌زد.

مقوله محوری

پدیده مدنظر باید محوریت داشته باشد، یعنی همه مقوله‌های اصلی دیگر بتوانند به آن ربط داده شوند و به‌کرات در داده‌ها ظاهر شود. این بدان معناست که در همه یا تقریباً همه موارد، نشانه‌هایی وجود دارند که به آن مفهوم اشاره می‌کنند (دانایی فرد و امامی، ۱۳۸۶: ۸۶). مقوله محوری حاصل از شرایط علی، حضور و مشارکت داوطلبانه مردم در جبهه‌ها در نظر گرفته شده است. در واقع حاصل تحلیل وصیت‌نامه‌ها محقق را

به این نتیجه می‌رساند که حضور و مشارکت داوطلبانه مردم در جبهه‌ها، محوریت الگوی سرمایه اجتماعی از دیدگاه فرماندهان شهید دفاع مقدس می‌باشد. به عبارتی دیگر، سرمایه اجتماعی دوران دفاع مقدس با حضور و مشارکت گسترده و داوطلبانه جوانان و مردم در جبهه‌ها شکل می‌گرفت. جدول ۶ مقوله محوری را نشان می‌دهد.

جدول ۶: مقوله‌ها و مفاهیم مرتبط با پدیده محوری

مفهوم اصلی	مقوله فرعی	مقوله کلی
<ul style="list-style-type: none"> • حضور مردم در جبهه‌ها • داوطلب بودن مردم • مشارکت مردم در جبهه‌ها • حضور نیروهای جوان رزمنده • تشکیل بسیج مستضعفین 	حضور و مشارکت داوطلبانه مردم	مقوله محوری

راهبردها

راهبردها در واقع طرح‌ها و کنش‌هایی هستند که خروجی مقوله محوری مدل بوده و به پیامدها ختم می‌شوند. راهبردها، مجموعه تدابیری هستند که برای مدیریت، اداره یا پاسخ به پدیده تحت بررسی اتخاذ می‌شوند (استراوس و کوربین، ۱۹۹۸). محقق با توجه به مجموعه مفاهیمی که از لابه‌لای وصیت‌نامه‌ها و کدهای نهایی استخراج شده، مقوله فرعی را به دو نوع راهبردهای عینی و ذهنی تقسیم کرده است. راهبردهای ذهنی درون اشخاص اتفاق می‌افتد و راهبردهای عینی نمود خارجی دارند و ملموس‌تر هستند. جدول ۷ مقوله‌ها و مفاهیم مربوط به راهبردها را نشان می‌دهد.

جدول ۷: مقوله‌ها و مفاهیم مرتبط با راهبردها

مفهوم اصلی	مقوله فرعی	مقوله کلی
<ul style="list-style-type: none"> • تکلیف‌گرایی • سعه‌صدر • توجه به قرآن • جهاد درونی • تفکر و اندیشه جمعی • عشق و علاقه به مردم 	راهبردهای ذهنی	راهبردها
<ul style="list-style-type: none"> • حفاظت از ارزش‌های اسلام • ایثار و فداکاری • برپایی هیئت‌های مذهبی • مسجد محوری 	راهبردهای عینی	

<ul style="list-style-type: none"> • آگاهی دادن به مردم • توجه به خانواده‌های رزمندگان • توجه به احکام اجتماعی • سبک زندگی اسلامی • جوان‌گرایی • عدالت محوری • پیروی از ولایت فقیه • مقاومت جمعی • ادامه دادن راه شهدا • کسب دانش مربوط • تربیت مشارکت جویانه فرزندان • کار تشکیلاتی • قانون مداری 		
---	--	--

پیامدها

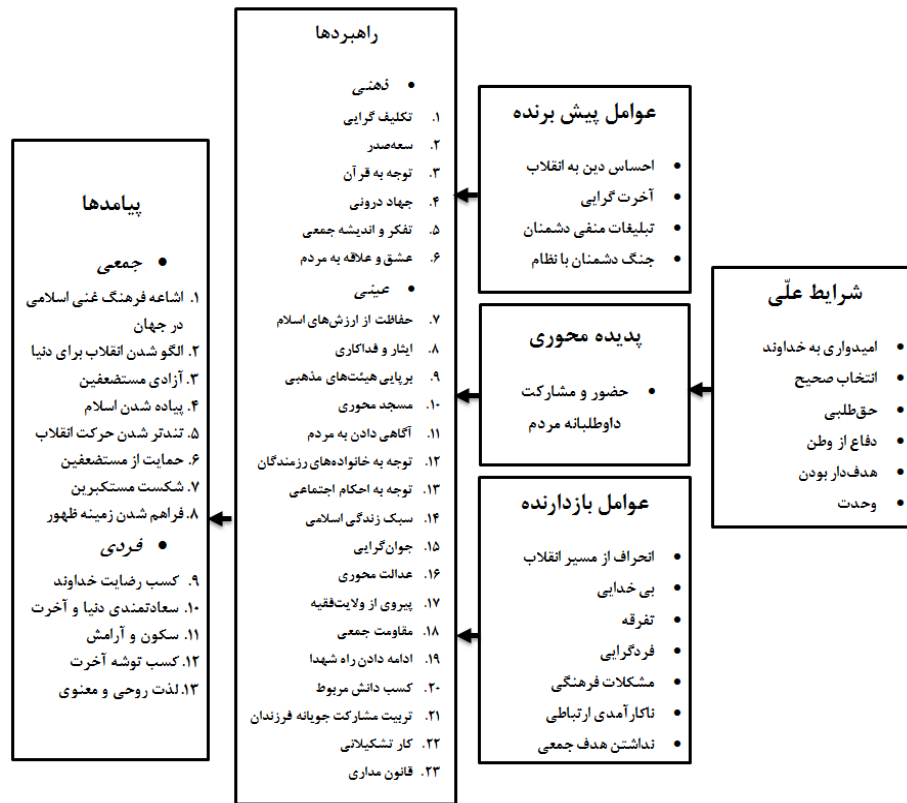
پیامدها نتیجه و خروجی پدیده هستند. بخش آخر مدل سرمایه اجتماعی بر اساس وصیت‌نامه‌های فرماندهان شهید دفاع مقدس شامل پیامدهای فردی و جمعی می‌شود. جدول ۸ به مقوله‌ها و مفاهیم مربوط به پیامدها می‌پردازد.

جدول ۸: مقوله‌ها و مفاهیم مرتبط با پیامدها

مفاهیم	مقوله فرعی	مقوله کلی
<ul style="list-style-type: none"> • کسب رضایت خداوند • سعادت‌مندی دنیا و آخرت • سکون و آرامش • لذت روحی و معنوی • کسب توشه آخرت 	پیامدهای فردی	پیامدها
<ul style="list-style-type: none"> • اشاعه فرهنگ غنی اسلامی در جهان • الگو شدن انقلاب برای دنیا • آزادی مستضعفین • پیاده شدن اسلام • تندتر شدن حرکت انقلاب • حمایت از مستضعفین • شکست مستکبرین • فراهم شدن زمینه ظهور 	پیامدهای جمعی	

کدگذاری انتخابی

کدگذاری انتخابی نتایج گام‌های قبلی کدگذاری را به کار برده، مقوله‌های اصلی را انتخاب می‌کند، آن را به شکل نظام‌مند به سایر مقوله‌ها ارتباط می‌دهد، ارتباطات را اعتبار می‌بخشد و مقوله‌هایی را که نیاز به بست و توسعه بیشتری دارند را توسعه می‌دهد (استراوس و کوربین، ۱۹۹۸). مدل پارادایمی این تحقیق بر اساس الگوی پارادایمی استراوس و کوربین طراحی شد. در این مدل، شرایط علی، عوامل الزام‌آور یا ترغیب‌کننده سرمایه اجتماعی بر اساس وصیت‌نامه‌های فرماندهان شهید دفاع مقدس نشان داده می‌شود. با وجود این عوامل و شرایط، مدل طراحی شد. عوامل پیش برنده، عواملی هستند که برای موفقیت بهتر در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی باید بیشتر مدنظر قرار گیرند. در صورتی که عوامل بازدارنده بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی تأثیر منفی داشته و می‌تواند آن را مختل کند. در این مدل اصلی‌ترین عامل در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی بر اساس وصیت‌نامه‌های فرماندهان شهید دفاع مقدس، حضور و مشارکت داوطلبانه مردم در جبهه‌ها به‌عنوان مقوله محوری در نظر گرفته شده است. هرچند شاید نتوان گفت این مقوله مهم‌ترین است اما می‌توان گفت بدون این مقوله شکل‌گیری سرمایه اجتماعی امکان‌پذیر نیست. عامل راهبردی مدل، راهبردهای عینی و راهبردهای ذهنی در نظر گرفته شده است و در بعد پیامدها، نتایج مورد انتظار شامل پیامدهای فردی و جمعی مدنظر قرار گرفت. مدل پارادایمی تحقیق به شرح شکل ۱ نشان داده شده است.

شکل ۱: مدل پارادایمی تحقیق

بحث و نتیجه‌گیری

در این تحقیق برای طراحی الگوی سرمایه اجتماعی بر اساس وصیت‌نامه‌های فرماندهان شهید دفاع مقدس از نظریه داده بنیاد استفاده شده است. داده‌ها از اساس وصیت‌نامه‌های فرماندهان شهید دفاع مقدس جمع‌آوری و تحلیل شد. با تحلیل خط به خط وصیت‌نامه‌ها، کدگذاری باز انجام شد و بر همین اساس کدگذاری محوری و سپس انتخابی مدل پارادایمی تحقیق شکل گرفت. نکته قابل توجه در مدل پارادایمی تحقیق این است که بیشترین حجم وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس مربوط به راهبردهاست و شهدای عزیزمان راه‌حل‌های متنوع و مختلفی برای شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی کشور ارائه کرده‌اند. از این‌رو مسئولان فرهنگی کشور باید سعی در اجرایی کردن این راهبردها داشته باشند. در تبیین این مدل می‌توان گفت یک روح خداجو و حق طلب به‌عنوان سرآغازی برای شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و مشارکت داوطلبانه مردم در بزنگاه‌های حساس کشور وجود دارد. از همین روست که وقتی اختلافات بیرونی شکل

می‌گیرد و دشمنان و گروه‌های باطل در مقابل ملت ایران قرار می‌گیرند این سرمایه اجتماعی تقویت می‌شود و بالعکس وقتی این اختلافات، درونی باشد و چند دستگی بین آحاد ملت به وجود آید سرمایه اجتماعی کم‌رنگ می‌شود. راهبردهای متنوع و گسترده سرمایه اجتماعی در دو نوع ذهنی و عینی به این معنا هستند که علاوه بر اقدامات جمعی و پیاده سازی راهبردهایی در سطح جامعه، بایستی همزمان به خودسازی‌های درونی نیز پرداخته شود تا سرمایه اجتماعی شکل بگیرد و پایدار باقی بماند و در سایه این سرمایه اجتماعی پایدار است که پیامدهای گسترده‌ای در سطح ملی و بین‌المللی و در سطح فردی و درون اشخاص نیز رقم خواهند خورد.

مقایسه مدل پارادایمی تحقیق با تحقیقات پیشین نشان داد پیروی از ولایت‌فقیه که به‌عنوان یکی از راهبردهای عینی مدل شناسایی شد در تحقیق ربیعی و تمنایی (۱۳۹۲) نیز ولایت‌فقیه به‌عنوان دال مرکزی وصیت‌نامه شهدای جنگ تحمیلی مشخص شده بود. همچنین نتایج تحقیق غفاری‌هشجین و دژگیر (۱۳۹۲) نشان داد که فرهنگ ایثار و شهادت عامل حفظ و تثبیت نظام اسلامی و عامل تقویت اقتدار و موقعیت بین‌المللی کشور می‌باشد که با پیامدهای جمعی مدل شامل تندترشدن حرکت انقلاب و الگو شدن برای دنیا همخوانی دارد. امیدواری به خداوند به‌عنوان یکی از شرایط علی مدل شناخته شد و نتایج تحقیق کردنائیج و خلیلی پالندی (۱۳۹۷) نیز نشان می‌داد باورهای دینی در تحکیم سرمایه اجتماعی مؤثر است. فردگرایی و نداشتن هدف جمعی و تفرقه به‌عنوان عوامل بازدارنده در مدل پارادایمی تحقیق شناسایی شدند که در همین راستا نتایج تحقیق کریمی (۱۳۸۹) نیز نشان می‌داد واکنش جمعی مردم ایران پس از حمله ارتش عراق به میهن‌مان، افزایش کارکرد روحیه جمع‌گرایی و نفی روحیه فردگرایی بود که باعث کم‌رنگ شدن شکاف‌ها و اختلافات قومی و مذهبی در ایران دهه ۶۰ شد و عزم ملی برای مقاومت شکل گرفت. بر اساس نتایج تحقیق مولائی‌آرانی و باقری کنی (۱۳۹۵) یاری خداوند و وحدت عوامل جهت‌دهنده سرمایه اجتماعی شناخته شدند که این عوامل در شرایط علی مدل تحقیق نیز شناسایی شده‌اند که به ترتیب عبارت‌اند از امیدواری به خداوند و وحدت. همچنین آنها تکلیف‌گرایی، عدالت، از خودگذشتگی، مسجد و آگاهی مردم را نیز به‌عنوان دیگر عوامل جهت‌دهنده سرمایه اجتماعی در دوران دفاع مقدس شناسایی کردند که با راهبردهای شناسایی شده مدل پارادایمی تحقیق همخوانی دارد و این راهبردها به ترتیب عبارت‌اند از: تکلیف‌گرایی، عدالت محوری، ایثار و فداکاری، مسجدمحوری و آگاهی دادن به مردم. نیلسون^۱ (۲۰۱۸) بیان می‌کند که حضور مردم و از خودگذشتگی آنها در جنگ ایران با عراق باعث گسترش پیام انقلاب اسلامی ایران در جهان شد که با پیامدهای مدل پارادایمی تحقیق شامل اشاعه فرهنگ غنی اسلامی در جهان مطابقت دارد. همچنین بر اساس تحقیق نیلسون اعتقادات عمیق مذهبی مردم شامل امیدواری به خداوند و امدادهای غیبی خداوند یکی از دلایلی بود که باعث عدم عقب‌نشینی ایران در جنگ با عراق می‌شد که با مفهوم امیدواری به خداوند که در شرایط علی مدل تحقیق شناسایی شد مطابقت دارد. دنگ (۲۰۱۰) و

گیلیان و همکاران (۲۰۱۱) بیان می‌کند سرمایه اجتماعی در جوامعی که در معرض جنگ‌ها و سلطه‌های خارجی قرار داشتند، تقویت می‌شود. در مدل این تحقیق نیز جنگ دشمنان با نظام به‌عنوان یکی از عوامل بازدارنده شناسایی شد که با یافته‌های تحقیق دنگ همخوانی و مطابقت دارد.

از طرفی دیگر با تدبیر در آیات قرآن کریم در باب سرمایه اجتماعی می‌بینیم که بسیاری از سفارش‌های شهدا ریشه قرآنی دارند که به‌طور خلاصه بعضی از آنها را اشاره می‌کنیم. وحدت به‌عنوان یکی از شرایط علی مدل شناخته شد که در آیه ۱۰۳ سوره آل عمران به آن اشاره شده است که خداوند می‌فرماید: «جملگی به ریسمان الهی چنگ زنید و به راههای متفرق نروید». عدالت محوری نیز به‌عنوان یکی از راهبردهای عینی در این تحقیق شناخته شد که در آیه ۸ سوره مائده به آن اشاره شده است. خداوند در این آیه می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، برای خدا به داد برخیزید [و] به عدالت شهادت دهید، و البته نباید دشمنی گروهی شما را بر آن دارد که عدالت نکنید. عدالت کنید که آن به تقوا نزدیک‌تر است^۲». جنگ دشمنان با نظام نیز به‌عنوان عامل پیش برنده شناخته شد که در آیه ۲۱۷ سوره بقره به آن اشاره شده است. خداوند در این آیه می‌فرماید: «و ایجاد فتنه، (و محیط نامساعد، که مردم را به کفر، تشویق و از ایمان باز می‌دارد) حتی از قتل بالاتر است. و مشرکان، پیوسته با شما می‌جنگند، تا اگر بتوانند شما را از آیینتان برگردانند^۳». با توجه مطالعات و بررسی‌های اولیه انجام‌شده می‌توان به ریشه‌های قرآنی برای بیانات شهدا در حوزه سرمایه اجتماعی پی برد، از این‌رو به محققین پیشنهاد می‌شود الگوی شناسایی شده در این تحقیق را از منظر قرآن کریم نیز بررسی و مطالعه کنند. در پایان بر اساس یافته‌های تحقیق می‌توان چند پیشنهاد ارائه کرد:

- آشنا کردن نسل جوان با محتوای وصیت‌نامه شهدا از طریق شبکه‌های مجازی؛
- بازگویی و واکاوی انگیزه‌های رزمندگان از رفتن به جبهه‌های جنگ؛
- برقراری امکان ارتباط نسل جوان با شهدا و امکان استفاده مستقیم مردم از وصایا و دست‌نوشته‌های شهدا؛
- لحاظ کردن مطالب مؤثر وصیت‌نامه شهدا و رزمندگان دفاع مقدس در کتب درسی، با هدف آشنایی نسل نوجوان با ارزش‌ها و انگیزه‌های دفاع مقدس؛

۱. و اعتصموا بحبل الله جميعا ولا تفرقوا.

۲. یا ایها الذین آمنوا کونوا قوامین لله شهداء بالقسط و لا یجرمنکم شنآن قوم علی ألا تعدلوا اعدلوا هو اقرب للتقوی.

۳. و الفتنة أكبر من القتل و لا یزالون یقاتلونکم حتی یردوکم عن دینکم.

References

- The Holy Quran. Translated by Mohammad Mehdi Fooladvand. (2016), Hatef Publications, Tehran.
- Akbari Sheldarhai, F. (2003), An Introduction to Fiction after the Victory of the Islamic Revolution of Iran. Islamic Revolutionary Documentation Center, Tehran.
- Akbari, P., & Baharestan, O (2013), "The analysis of the impact of information technology and social capital on entrepreneurial orientation in Iran pharmaceutical industry (Case Study: Alborz Drug Company)". *International Journal of Management and Business Research*, 3(3): 215-232.
- Alini, M. (2012), Social capital in Islamic teachings. Bustan Ketab Publications, Qom.
- Azizi, Sh. (2018), Research Methods in Management with Emphasis on Applied and Statistical Examples. SAMT Publications, Tehran.
- Bordogna, C. M. (2019), "The effects of boundary spanning on the development of social capital between faculty members operating transnational higher education partnerships". *Studies in Higher Education*, 44(2): 217-229.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2017), *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. 2nd Edition, California, Sage Publications.
- Danaeifard, H., & Emami, S M. (2007), "Qualitative Research Strategies: A Reflection on Foundation Theory". *Journal of Strategic Management Thought (Management Thought)*, 1 (2): 69-97.
- De Luca, G., & Verpoorten, M. (2015). "Civil war, social capital and resilience in Uganda". *Oxford Economic Papers*, 67(3): 661-686.
- Deller, S. C., Conroy, T., & Markeson, B. (2018): "Social capital, religion and small business activity". *Journal of Economic Behavior & Organization*, 155, 365-381.
- Deng, L. B. (2010), "Social capital and civil war: The Dinka communities in Sudan's civil war". *African affairs*, 109 (435): 231-250.
- Etemadzadeh, H., & Amirian, I. (2016), "Investigating the educational perspective of the martyrs of the imposed war in Kermanshah province based on their wills". *Two Quarterly Journal of Cultural Protection of the Islamic Revolution*, 6 (14): 197-235.
- Ghaffari Hashjin, Z., & Dejjir, M. (2011), The place of the culture of self-sacrifice and martyrdom in Shia political culture with emphasis on its role in the victory of the Islamic Revolution. National Conference on the Culture of Sacrifice and Martyrdom, Qom, Faculty of Principles of Religion.
- Ghaffari Hashjin, Z., & Dejjir, M. (2013), "The role of the culture of self-sacrifice and martyrdom as social capital in the development of the Islamic Republic of Iran from the perspective of the Supreme Leader". *Journal of Research of the Islamic Revolution*, 2 (5): 99-124.
- Gilligan, M. J., Pasquale, B. J., & Samii, C. (2011), *Civil war and social capital: Behavioral-game evidence from Nepal*. Available at SSRN 1911969.
- Kääriäinen, J., & Lehtonen, H. (2006), "The variety of social capital in welfare state regimes—a comparative study of 21 countries". *European societies*, 8(1): 27-57.
- Karimi, M. (2010), "Investigating the role and developments of social capital of Iranian society during the holy defense". *Negin Iran Magazine*, No. 35: 92-69.

- Kazemi, A., Ghaffari Hashjin, Zahed; Keshavarz Shokri, A. (2016), “A Study of the Collective Components of the Culture of Sacrifice and Martyrdom in the Memoirs of the Free Defenders of Sacred Defense as Social Capital”. *Quarterly Journal of Cultural Protection of the Islamic Revolution*, 6 (14): 139-173.
- Khanifar, H., & Moslemi, N. (2017), *Principles and foundations of qualitative research methods*. Negahe Danesh Publication. Tehran.
- Khosravi Zargaz, M., & Bakhshi, S. (2017): “Motivation of Islamic fighters to participate in the holy defense; examining the content of the wills of the martyrs”. *Quarterly Journal of Cultural Protection of the Islamic Revolution*, 7 (15): 1-28.
- Kordnaeij, A., & Khalili Palbandi, F. (2018), “The Impact of Isar (Sacrifice) and Martyrdom Culture on Social Capital by Mediation of Religious Beliefs”. *Scientific Journal of Islamic Management*, 26 (3): 37-58.
- Mahmoudi, M., & Ghorbani, H. (2016), “Examining the mystical nature of the prayers of the holy defense martyrs”. *Journal of Sustainability Literature*, 8 (15), 353-374.
- Mahmoudi, M., & Tavakolizadeh Ravari, M. (2016), “Drawing a thematic map of the documents of the imposed war: A case study of the will of the commanders of the martyred Revolutionary Guards of Kerman province”. *Journal of Document Treasure*, 26 (4): 82-93.
- Mello, J., & Flint, D. J. (2009), “A refined view of grounded theory and its application to logistics research”. *Journal of Business Logistics*, 30(1), 107-125.
- Moulaei Arani, M., & Bagheri Kani, M. (2016), “An Investigation of Directing Factors of Social Capital during the Holy Defense”. *Scientific Journal of Islamic Management*, 24(2): 77-104.
- Musapour, N. (2012), “Promoting the culture of "self-sacrifice and martyrdom" with the help of the curriculum in elementary school”. *Iranian Cultural Research Quarterly*, 5 (3): 103-126.
- Myeong, S., & Seo, H. (2016), “Which type of social capital matters for building trust in government? Looking for a new type of social capital in the governance era”. *Journal of Sustainability*, 8(322): 1-15.
- Nilsson, M. (2018), “Causal beliefs and war termination: Religion and rational choice in the Iran–Iraq War”. *Journal of Peace Research*, 55(1): 94-106.
- Pirbabaei, M., Firoozabadi, S A., Hojjat, I., & Soltanzadeh, M. (2016), “Religion and social capital” “Analysis of Social Capacities of the Islamic society of Iran”. *Journal of Social theories of Muslim thinkers*, 6(1): 128-107.
- Rabiee, A., & Tamnaei, A. (2013), “Analysis of the will of the martyrs of the imposed war”. *Journal of Sociological Studies (Social Sciences Letter)*, 20 (2): 161-186.
- Radadi, M. (2008), *Components of social capital in Islam*. (Master's Thesis) in Islamic Studies and Political Science. Imam Sadegh University, Tehran, Iran.
- Rahimi Baghmalek, J., Haghighi, M., & Mira, S. (2019), “Developing a Loyalty Model Based on the Customers’ Experience in Hotel Industry Using Grounded Theory Strategy”. *Journal of Business Management*, 11(1): 125-140
- Sabatini, F. (2005), “Does social capital Improve labor productivity in small and medium enterprises, forthcoming”, *International Journal of Management and Decision Making*, 9(5): 454-480.

- Sarir Afraz, M. (2011). Analysis of the Interactions of Sacrifice and Economic Growth with the Approach of Social Capital. National Conference on Sacrifice and Martyrdom, Hamadan, Islamic Azad University, Hamadan Branch.
- Strauss, A. L., Corbin, J. M. (1998). *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory*. (2nd Edition). California: Thousand Oaks
- Sun, X., Xiong, A., Li, H., Westlund, H., & Li, Y. (2019). "Does social capital influence small business entrepreneurship? Differences between urban and rural China". *The Annals of Regional Science*, 1-19.
- Wang, Z., McNally, R., & Lenihan, H. (2018). "The role of social capital and culture on social decision-making constraints: A multilevel investigation". *European Management Journal*. 11-18
- Zadeh, B. S., Ahmad, N., Abdullah, S., & Abdullah, H. (2010). "The social capacity to develop a community". *Current Research Journal of Social Science*, 2(2), 110-113.